

УДК 930.25

В. В. БЕЗДРАБКО*

АРХІВ, АРХІВІСТ, АРХІВНА КУЛЬТУРА: ІДЕЯ, МЕТАФОРА, ПОСТАННЯ МАЙБУТНЬОГО ОБРАЗУ

Висвітлено тенденції еволюції архіву як інституції, соціального явища і простору пам'яті, особливості його змісту в умовах інформаційного е-середовища. Зауважено на окремих моментах розвитку теорії і практик архівістики, зацентрованих на представленні ідеї архіву й архівіста. Зосереджено увагу на основних етапах формування статусу архівіста в суспільстві й державі. Вказано на необхідність розвитку архівної культури й архівної адвокації.

Ключові слова: архів; архівіст; архів істика; архівна культура; архівна адвокація; архівна освіта; архівна політика.

Тривале в часі становлення архівів як суспільного явища заклало підвалини традиції їх сприйняття не лише як центрів зберігання документів, логічним етапом у ланцюгу безперервності «життя документів», але й науково-дослідних, культурних інституцій, державного й громадського значення установ. Історія архівів, яка виникла і ґрунтувалася на суміші практик роботи з документами, яскраве підтвердження цьому. Безперечно, про це багато писали за кордоном та не обійшли увагою питання українські відомі дослідники: О. Волкотруб, К. Климова, Л. Левченко, І. Матяш, М. Палієнко, Л. Приходько та ін.¹

Термін «архів» походить від давньогрецького слова ἀρχεῖον, що в перекладі означає «влада», «(урядова) установа», «початок», «витік», «панування», згодом латинізованого у вигляді *archivum*, *archivium*. Первинна неусувна багатозначність терміна вказує на прив'язку значень

* *Бездрабко Валентина Василівна* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв; старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом).

до декількох семантичних концептів: письма, документа, бюрократії, управління². Слід зауважити також, що в ранніх культурах документи укладалися переважно з економічною та управлінською (адміністративною) метою³. Розуміння їх значущості й необхідності збереження детермінувало народження архівів, оскільки письмові документи після виконання ними функції, заради якої створювалися, збиралися і не викидалися як звичайні рештки матеріальної культури⁴. Втрачаючи адміністративну, правову значущість, документи здобували іншу цінність – історичну, культурну, соціальну.

В епоху пізньої античності і середньовіччя термінологічне означення поняття підкреслювало просторові координати чи фізичну величину в його змісті. Йдеться про *armarium* (кабінет, контейнер), *scrinium* (капсула, коробка; канцелярія, бюро), *sacrarium*, *sacrista*, *sanctuarium* (ризниця), а також семантично неоднозначні терміни, а саме: *chartophylacium*, *chartaceum*, *chartarium*, *tabularium*, *tablinum*, що в загальному означали сховище для грамот, документів, *gazophylacium* (скарбниця), місцезнаходження та місце зберігання документів, стаціонарні бюро, де можуть надати в користування документи⁵. Попри термінологічне розмаїття спільним для них стало *зібрання документів*, залежне від чіткого їх відкладання в тих установах, де вони народжувалися, та стратифікації відповідно до власного функційного призначення чи тематики.

Знаємо також, що вже в античні часи існувало доволі чітке відомче розмежування місць зберігання документів різних адміністративних установ. Розвиток мережі архівів, що функціонували розрізнено, дає підстави говорити про цілком вірогідне існування універсальних загальних норм творення на звичаєвому рівні та побутування системи уявлень про їх значення і доцільність функціонування. В середні віки, поряд із державними, помітно поширюються приватні архіви, що стали вислідом не лише діяльності конкретної особи тієї епохи, але й виявом винятково свідомого ставлення до захисту приватних інтересів, колекційної діяльності, «сліпої довіри до тривкості й репродуктивної сили літер»⁶ (за А. Ассман) тощо.

Тож спочатку тлумачення архіву відбувалося в межах фізичного означення простору як місця зберігання документів. Ситуація змінюється в епоху раннього нового часу, коли значно розширюється аудиторія шанувальників давнини. Плідний ентузіазм ерудитів, наукових товариств заохотив до підйому зі спуду віків та видання безлічі документів. З'ясування їх оригінальності, хронологічної послідовності побутування, порівняльний аналіз даних, встановлення авторства і походження тощо не лише склали основу релігійної полеміки у вирі протистояння реформації і контрреформації, але й розвинули засади наукової критики документів, детермінували народження перших галузей знань про документ. Коли було кинуте виклик архівам і вони стали своєрідним

місцем паломництва дослідників, їх характер діяльності збагатився іншими функціями, а тлумачення поняття «архів» здобуло новий акцент. Але найголовнішим здобутком стало зростання ступеню *відкритості* й *доступності* архіву, інституції доволі замкненої й консервативної, та формування передумов для розвитку архівної науки. Зауважмо також, що йдеться не про абсолютну відкритість чи доступність архіву, а про появу можливостей користуватися архівними документами товариству, яке непричетне до забезпечення їх формування та функціонування. Відомим фактом, наприклад, є обмеженість у доступі до особливо цінних документів через їх виняткову значущість в архівах Європи навіть дослідникам вищого рангу – Жану Мабільйону чи Бернару Монфокону⁷.

Таке епістемологічне зміщення семантичних акцентів у визначенні архівів ще не було зафіксовано в практичних посібниках «архівної доктрини» в Європі – Якоба фон Раммінгена *«Из петипратури та її устрою і регіменту»* (*«Von der Registratur und ihren Gebawen und Regimenten»*, 1571 р.) і Бальдассарре Боніфацио *«Архіву»* (*«De Archivis libris»*, 1632 р.). І хоча їхньому перу належить низка природничих, правових, історичних, філологічних трактатів, згадуємо їх у цьому дописі за спроби концентровано узагальнити архівну практику. Цілком імовірно, це не найдавніші праці про влаштування архівів та керування ними, але перші з надрукованих і тих, що дійшли до нашого часу.

Написаний Я. фон Раммінгеном невеличкою форматом посібник про організацію канцелярії й устрій архіву став вислідом не тільки академічного інтересу, але й своєрідною даниною родині, оскільки батько служив регістратором уряду королівства Вюртемберг і завзято впроваджував систему «регістратура – архів» за зразком Нюрнберга. Він вважав його першим, хто «придумав, уклав і представив шляхетне, дуже необхідне і дуже корисне мистецтво», розробив «архівну доктрину» і передав знання синам і племінникам, сприймаючи архівну справу як сімейну⁸. Подібне ставлення позбавлено винятковості і було розповсюдженим явищем. До прикладу, з історії архівної справи в Китаї так само можна виокремити безліч фактів, що стосуються «династій» секретарів/архівістів і передачі фаху та посад у спадок⁹.

Для Б. Боніфацио упорядкування та керування архівами не було сімейним «бізнесом», однак його короткий історичний екскурс, міркування про архівних адміністраторів, збереження порядку в архівах, їх недоторканий статус і обґрунтування доцільності існування, безумовно, засвідчили рівень розвитку уявлень, знань з архівної справи¹⁰.

Збільшення кількості відвідувачів архівів фактично формувало сприйняття їх публічними установами. Про архіви заговорили як про дослідницькі центри й осередки історико-культурних студій, а також установи, що опосередковано можуть впливати через вирішення майнових, релігійних питань на розстановку політичних сил у країні,

а отже, й владу. Це також дозволило Ж. Дериді пізніше наполегливо тлумачити архів як політичну категорію. Моделювання статусу архіву за нового часу цілком відповідало концепції семантичної неоднозначності його значення і розширенню функцій «колективного накопичувача документів». Вважаємо, що упродовж XVIII–XIX ст. завершується в основних рисах формування ще одного проекту Просвітництва, суть якого полягала у визнанні багатозначності для суспільства й держави архівів як адміністративних, науково-дослідних, політичних установ.

Великі французькі революційні зміни наприкінці XVIII ст. глибоко організаційно й структурно позначилися на архівній галузі. Централізація установ і створення Національного архіву Франції, окремого органу керування ними, прийняття 1794 р. архівного закону, інші заходи логічного розвитку ознаменували початок нової епохи в архівістиці. У 1821 р. багатовекторність формування французької архівної культури зазнала ще однієї знакової події. Ідеться про заснування першого спеціалізованого навчального закладу для підготовки фахівців для архівної галузі – Школи хартій. Згодом запропонована модель післядипломної освіти архівістів стала доволі популярною і здобула поширення в інших країнах. Та найголовніше – це усвідомлене вирізнення виняткового набору знань, навичок і якостей, необхідних і притаманних спеціалісту, зведених у ранг обов'язковості. Після появи Школи хартій ідея архівної освіти стала настільки панівною для професійної спільноти, що захопила й інші країни, де масово відкриваються школи дипломатики, палеографії, історичної компаративістики, археологічні інститути тощо.

Важливе значення для осмислення суті архіву має формування «концентрованої практики» – архівної теорії. 1883 р. французький архівіст, випускник Школи хартій Габріель Рішу видав *«Трактат теорії та практики публічних архівів»* (*«Traité théorique et pratique des archives publiques»*), а згодом, у 1885 р. – *«Трактат з адміністрування публічними бібліотеками (історія, організація, законодавство)»*, (*«Traité de l'administration des bibliothèques publiques (historique, organisation, législation)»*), у яких він систематизував і розвинув теорію «поваги до фонду» Наталіса де Вайї. Це було серйозним кроком до вивершення теорії архівістики, разом із входженням наприкінці XIX ст. цього терміна у фаховий і науковий обіг.

У цей же час з'являється праця авторитетних французьких архівістів Ш. Сеньобоса та Ш.-В. Лянглау – *«Вступ у вивчення історії»* (*«Introduction aux études historiques»*, 1898). І хоча більшість їхніх міркувань пов'язана з історичним джерелом і методикою ведення дослідження, утім саме цей дискурс вплинув на формування традиції розширеного тлумачення поняття «документ» і утвердження ідеї *спеціалізованих архівів*, для яких об'єктом зберігання стала не сучасна

чи удавлена в часі службова документація (історичний архів, архів давніх актів тощо), а інші установи зі специфічними одиницями зберігання.

У російськомовному варіанті видання маємо вживання замість терміна «джерело» іншого – «документ». І хоча знаний методолог історії Л. П. Карсавін вважав потрапляння в текст терміна випадковим і невдалим¹¹, дозволимо припустити існування інших пояснень, пов'язаних із побутуванням наприкінці ХІХ ст. особливої полісемантичної термінологічної ситуації довкола поняття «документ». Класичні фрази «історія пишеться за документами», «документи – це *сліди*, що залишені думками і діями людей, які колись жили», «ніщо не може замінити документів: немає їх, немає й історії» зміцнили позитивістську концепцію історичного джерела¹². За влучним висловом британського вченого Е. Карра, «фетишизм фактів у дев'ятнадцятому столітті знаходив своє виправдання і доповнення в фетишизмі документів», бо «документи були ковчегом [...] у храмі фактів»¹³.

У праці чітко простежується диференційований підхід до «слідів», що полягає у виокремленні двох видів документів: речових і психологічних, безпосередніх і опосередкованих слідів минулого. Під «*речовим слідом*» (документом) розуміють «пам'ятку або інший речовий предмет», а «*психологічним*» – «описання чи оповідання шляхом мовних знаків»¹⁴. Коментуючи критичні зауваження, висловлені на адресу ідей Ш.-В. Лянглау і Ш. Сеньобоса, щодо ототожнення ними документа й сліду¹⁵, відзначимо, що термінологічний казус виявився продуктивним. Відсутність прямих пояснень терміна «слід», тобто значенневих обмежень, відкрила широкі можливості для трактування документа в такому варіанті: від відбитка реальної дійсності, результату суспільної діяльності до знаку, символу.

Декількома роками пізніше з'явилась інша праця в одноосібному виконанні Ш. Сеньобоса – «*Історичний метод у застосуванні до соціальних наук*» («*La Méthode historique appliquée aux science sociales*», 1901)¹⁶. Перша частина дослідження присвячена теорії документа в розумінні історичного джерела, що набула поширення на початку ХХ ст. і справила значний вплив на погляди П. Отле, основоположника документаційної науки. Зокрема, деякі положення теорії він вибудував, посиляючись на твердження про документ як слід, «залишений» фактом, який, згідно з Ш. Сеньобосом, може бути безпосереднім чи опосередкованим¹⁷. Серед перших історик назвав матеріальні предмети, наприклад, будівля, машина, ткацький верстат тощо, а других – письмові пам'ятки, що «зазвичай носять назву документів»¹⁸. Ш. Сеньобос розмежував рукописний і друкований документи, зауваживши на відмінностях між ними, пов'язаними з етапами документування¹⁹. Визначаючи документ породженням суспільства, дослідник порушив питання

факторів впливу соціуму на його форму і зміст. Такими названо: 1) матеріальні умови; 2) «інтелектуальні звичаї» (мова, письмо, мистецтво, релігія, мораль, наука); 3) «звичаї матеріальні, проте необов'язкові» (матеріальне, приватне життя, економіка); 4) соціальні інститути (власність і спадщина, сім'я, виховання, суспільні верстви); 5) політичні інституції (уряд, церква, місцеве управління); 6) взаємини вищих соціальних груп (внутрішні, зовнішні)²⁰.

Поява наприкінці XIX – на початку XX ст. творчого доробку Ш. Сеньбоса і Ш.-В. Лянглуа налаштовує на висновок не лише про зростання інтересу істориків-архівістів до загальної теорії документа. Авторські ідеї мали неабиякий вплив на архівну справу, оскільки урізноманітнення потенційно можливих одиниць зберігання в архіві і, відповідно, історичних джерел, стали початком торування нової ідеї архіву, коли під означуваним розумілися всі документи, а не лише їх невеличка «адміністративна частина». Тож обгрунтоване розширення тлумачення поняття «документ», поява новітніх носіїв інформації вплинули на видове урізноманітнення архіву, приміром, на виникнення кінофотофоноархіву. Сам же архів, на думку Ш.-В. Лянглуа та Робера-Анрі Бот'є, тоді переживав глибинне перевтілення з «арсеналів влади» в «лабораторії історії»²¹.

Формування засад архівної науки, систематизація фахових знань ознаменувалися виданням у 1898 р. голландського «*Керівництва до приведення в порядок й описання архівів*» («*Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven*») за авторством Самуеля Мюллера, Роберта Фруїна і Йогана Фейта, яке відомий фахівець Теодор Шелленберг назвав «біблією для сучасних архівістів»²². Основу теоретичних викладів 6-ти розділів книги, майже сотні статей і коментарів до них склали гармонійне поєднання «французького» принципу поваги до архівного фонду (провінієнц-принципу) і «німецького» регістратур-принципу – збереження діловодної структури в межах самого фонду. Суттєвою характеристикою їхньої праці є розгляд архіву в контексті практики роботи з адміністративною документацією. Ключовим поняттям «Керівництва» проголошувався документ із його генетичними діловодними зв'язками. Розглянуті тут питання походження і складу адміністративних архівів, архівного фонду, його цілісність і повнота, органічний зв'язок із практичною сферою роботи з документами в установі чи в приватній практиці; архівосховища не як випадкового зібрання фондів, а закономірного явища, утвореного завдяки тому, що установи «відкладали» документи у структуровані документаційні комплекси і переймалися їх збереженням; методики систематизації архівних фондів, описання архівних документів і укладання архівних описів, покажчиків; уніфікації фахової термінології та ін. фактично знайшли відповідь не у форматі «що це означає?», а «як це працює?».

Після колективної праці голландських архівістів чітко окреслився новий дискурс у змістовному визначенні архіву, що базувався на реконструкції його як явища у такий спосіб, коли очевидними стали непорушні правила формування та функціонування з користю для суспільства, держави, особи. Еволюція «місця кінцевого перебування документів» наприкінці ХІХ ст. для західноєвропейських країн досягла того рівня, коли архівісти прагнули виявити безперервні традиції побутування архіву, аби вивести загальні закони розвитку та спрогнозувати можливі тенденції крізь призму актуальних завдань у ХХ ст.

Відомий британський архівіст Гіларі Дженкінсон, написавши *«Керівництво з архівного адміністрування, охоплюючи проблеми архівів війни та створення архівів»* (*«Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archivemaking»*, 1922 р.), розлого доповненого працею *«Англійський архівіст: нова професія»* (*«The English archivist: a new profession»*, 1948 р.)²³, чітко продемонстрував наслідування колег із континенту в тій частині, що стосувалася природи архіву як системи, підкресливши нерозривний зв'язок між первинною метою створення й функціонування документів і необхідністю їх збереження, а також комплексу заходів, спрямованих на забезпечення побутування у статичному стані. Для Г. Дженкінсона архів – це конгломерат так само лише адміністративної документації, що існує у глобальній системі – управління. Вагомість його поглядів є очевидною завдяки тому впливу, який справили його праці на архівістів-дослідників минулого століття, що зумовлено внутрішньою логічною послідовністю теоретичного дискурсу на стику документа в архіві, об'єднаного в межах фонду з-поміж подібних собі і народженого ззовні – в установі (будь-якої форми власності) чи в приватному житті особи. Фактично єдність діловодства й архівної справи остаточно утверджується головним наративом та своєрідним «кодом» пізнання особливої реальності – архіву.

Відгук з-поміж архівістів на ідеї Г. Дженкінсона привів не лише до численних перевидань його знакової праці, але й народження своєрідної «дженкінсоніани», до творення якої долучилися фахівці із різних континентів і країн. На переконання багатьох із них, усеохопну презентацію ідей британського архівіста на якісно вищому науково-теоретичному рівні здійснив Теодор Шелленберг у фундаментальних працях *«Сучасні архіви: принципи та техніки»* (*«Modern Archives: Principles and Techniques»*, 1956 р.), *«Менеджмент архівів»* (*«Management of Archives»*, 1965 р.)²⁴. Він ініціював переглянути поняття «архів» і, характеризуючи його, запропонував вважати архівом не всі документи, створені й отримані установою, а лише незначну частину від них, відібрану в результаті експертизи й визначення їхньої цінності²⁵.

Наслідуючи ідею архіву як продукту «відчуження» документів, Т. Шелленберг запропонував ґрунтовні виклади детермінантних зв'яз-

ків між архівами й діловодними службами, загалом документальними процесами, розкрив теоретично зміст основних архівних виробничих процесів і обґрунтував теорію життя документів, суголосну міркуванням французького архівіста Іва Перотена про теорію «трьох віків». Однак Т. Шелленберг, так само як і Г. Дженкінсон, для тлумачення архіву використав артикуляцію двох значень, або двох рівнів реальності – установа та зібрання документів. І, між іншим, подібне бачення архівів традиційно залишається чинним, знайшовши віддзеркалення в термінологічних стандартах, словниках, довідниках, спеціалізованих дослідженнях тощо.

Поряд із цими двома вельми знаними архівістами англомовного світу згадаймо ще одного, на наш погляд, не менш видатного, але вже західного німця, визнаного організатора, теоретика і практика архівістики – Ганса Боомса. Виокремити його спонукає праця, опублікована ним ще в 1972 р., що стала вислідом впливової дискусії німецьких фахівців наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років, та відома широкому науковому загалу завдяки перекладу англійською мовою за багато років по тому в часописові Товариства канадських архівістів «*Archivaria*»²⁶. Ідеться про розвідку, яка уособила бажання колеги переглянути статус архівів і значущість архівіста – «*Суспільний лад і формування [документальної] спадщини: до проблеми архівної експертизи джерел*» («*Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: zur Problematik archivarischer Quellenbewertung*»)²⁷.

Оригінальність міркувань, з якою ми зустрічаємося в статті, починається з розширеного тлумачення поняття «документальна спадщина». Його значення виходить за межі традиційного сприйняття документа, що слугує для забезпечення управлінських дій та реалізації відповідних рішень, і охоплює усі «тексти», незалежно від форми їх існування – письмові, друковані, фотографічні, механічні чи автоматизовані²⁸. Г. Боомс заперечує звичне бачення архіву як місця кумуляції документів, які забезпечували ефективність управління в «активному житті». Теоретичне осмислення архіву відобразилося у визначенні одиниці зберігання, що в умовах появи новітніх носіїв інформації значно розширюється. І це вже не лише адміністративна документація, але й інші об'єкти, до появи та функціонування яких архівісти можуть не мати жодного стосунку. Тому, як твердив Г. Боомс, робити архівістів відповідальними за практичну сферу роботи з оперативними документами резонно лише в тому випадку, коли йдеться про адміністративну документацію.

Головна заслуга Г. Боомса, на нашу думку, полягає в тому, що він цілісно представив природну схильність архівіста – формувати документальну спадщину, оскільки в архіві зберігається *лише* варте того, аби бути збереженим²⁹. Архівіст, як доброчинний гуманіст, оцінюючи

значущість потенційно «можливих архівних» документів, а, отже, визначаючи доцільність їх постійного зберігання в архіві, здійснює *установчий акт*, згідно з яким «суспільна інформація перетворюється в “історичні джерела”»³⁰. У системі своїх міркувань Г. Боомс активно посплюговувався знаменитими ідеями колеги Артура Зехеля і, розвиваючи їх, так само вважав, що «акт перетворення гетерогенного континууму реальних подій у інтерпретативну, дискретну форму»³¹ є архетипною діяльністю архівіста, пов'язану з формуванням документальної спадщини і незалежну від офіційної ідеології правлячих кіл, тобто функцією, реалізації якої від нього чекає суспільство або соціальні групи, яким він служить³².

Широкомасштабна фрагментація життя суспільства й держави викликала глобальне збільшення обсягів документації як продукту управління, суспільних і особистих відносин. Це спонукало Г. Боомса говорити про неминучі наслідки інституціоналізації «керованого життя», численних бюрократій і організаційних систем, які документують власну діяльність і примножують обсяг інформації шаленими темпами. Популяризація застосування в архівній справі інноваційних технологій, безперечно, відповідає сьогоденню, але не зменшує обсяг інформації, з яким архівістам доводиться мати справу. Саме тому експертиза документів для архівіста є головною професійною місією. До того ж, Г. Боомс писав, що архівіст фактично завжди перебуває «у полоні» свідомого вибору того, хто визначає і схвалює потребу (або навпаки) документування факту, явища чи процесу і стоїть у витоків «життя документа»³³. Доцільність документування має базуватися на чітких теоретичних, нормативно-правових засадах, а не на інтуїтивному, довільному сприйнятті й оцінюванні важливості інформації в поточному моменті і на майбутнє³⁴. Лише за таких умов можна досягти контрольованого продукування документів, зменшити обсяги інформації і через призму теоретично обґрунтованої експертизи полегшити вибір архівіста «бути чи не бути?» документові в архіві.

Новаторський і ретельний розгляд питань, пов'язаних із формуванням документальної спадщини, дозволив Г. Боомсу торкнутися й інших важливих тем архівістики. Він чітко окреслив трансформацію архівної парадигми з «офіційної» в «суспільну», коли, крім необхідності зберігати документи в ім'я держави та забезпечення ефективності управління, культивується першочергове врахування константних суспільних потреб і запитів.

Внесок згаданих дослідників у сучасну архівістику надзвичайно вагомий. Позбавлено сенсу просте перераховування імен і праць, які прямо чи опосередковано опинилися під впливом їхніх ідей, а запропонована ними методологія архівістики стала настільки панівною, що ранні методи архівних студій видаються не лише простими, а й відвер-

то позитивістськими чи ідеологічними (як це було в радянській архівній практиці).

Підсумковим дискурсом теорії життя документа, започаткованої бельгійським дослідником Полем Отле й всебічно розвиненої архівістами й адептами документаційної науки в середині минулого століття, стала теорія континуума документів, орієнтована на існування інформації у форматі електронних даних. Наразі виняткове значення мають дискусії про діалектично нерозривні зв'язки між теорією життя документа і теорією континуума документів. Остання не заперечує формування страт електронних документів на ґрунті поваги до фонду. Однак очевидні межі між етапами побутування електронного документа дещо стираються і не є вже невідворотно послідовними, а архівісти беруть участь у його житті на всіх етапах – від проектування документаційних, інформаційних систем, документування, управління документацією і до керування архівами (поточними, проміжними і з постійним складом документів).

На цьому тлі у країнах постіндустріального розвитку з'являються нові тлумачення архіву: *інформація, інформаційна система, інформаційне середовище, інформаційне сховище, місце інформаційних запасів* тощо. До прикладу, один із термінологічних довідників Марбурзької архівної школи містить таке його визначення – «будь-який вид інформаційного сховища»³⁵. Проте фахівці не прагнуть заперечити іншої суті архіву і часто той сприймається традиційно як «установа чи її структурний підрозділ, що організує і забезпечує відбирання, нагромадження архівних документів, їх облік, зберігання, користування ними»³⁶, як-от зазначено в ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять».

На початку 1980-х років у зарубіжній архівістиці повсюдно спостерігаємо заклики до узгоджених кампаній професійних спільнот, спрямованих на подолання бідності, ресурсної обмеженості архівів, інших очевидних проблем галузі, актуалізацію потреб архівістів та визнання суспільством значущості їхньої праці. Це каталізувало запуск численних програм під умовною назвою «*Архіви і суспільство*». Тоді ж вдалися до практикування різних засобів впливу на соціум, формування іміджу архіву, архівіста, суспільної думки завдяки рекламі, зв'язкам із громадськістю на користь архівних програм. Безперечно, це викликало у суспільстві двоякий резонанс. Результатом таких заходів стало зростання частоти вживання терміна «архів» у засобах масової інформації³⁷. З одного боку, на державному, законодавчому рівні чітко відстежується його розгляд як *установи* легітимного впливу на суспільство і владу, інституціоналізованої *пам'яті* полісу, нації, держави, *явища* духовної та матеріальної культури, втіленого у зразках давнини, аби ми мали можливість виміряти «інноваційний зміст нового»³⁸. З іншого боку, спостерігаємо ліквідацію монополії на вживання слова лише в кон-

тексті архівістики. Терміном стали оперувати медійники, комп'ютерні фахівці, рекламісти, копірайтери та ін., що спричинило його широке застосування поза архівною справою³⁹. Справді, простий запит українською мовою у пошуковій системі, наприклад, Гугл, на термін «архів» запропонував сотні мільйонів гітів його вживання у значенні «архів подій», «архів часопису», «архів газети», «медіа-архів», «архів курсів валют», «архів тарифних планів», «архів передач», «архів вакансій», «архів програм», «архів новин», «архів мелодій», «архів футбольних ігор», «архів досліджень», «архів погоди», «архів блогу» тощо.

Масове вербування іменника «архів» і спрощене вживання, популяризація слова на межі з фетишизацією стали ще однією проблемою для спеціалістів, оскільки завдяки цьому склалося легковажне його застосування, розуміння та сприйняття. «Непрофесійне привласнення терміна» трапляється ще через бажання тих, хто ним оперує, надати солідності створюваним базам даних. З іншого боку, слід погодитися із думкою колег, що широкий ужиток слова відображає суспільне визнання доцільності й навіть престижу мати архів, який здебільшого представляє собою елементарне зібрання документів у будь-якому форматі⁴⁰. До того ж, ті, хто стоїть за подібними «архівами», навряд чи виконують функції архівіста, що складають ядро фахової діяльності. Ідеться про виконання чіткої програми збору, аутентифікації документів, їх експертизи, організації, опису, зберігання та сприяння користуванню⁴¹. Це кидає виклик професійним архівістам і спонукає «боронити» власну термінологію, аби в інформаційному ландшафті сучасного суспільства було місце справжнім архівам, а не лише їх ерзацам, а також не втрачалось традиційне значення.

Поширеним явищем стало застосування терміна «архів» в оцінкових чи символічних значеннях: «незалежний архів», «автономний архів», «архів усної історії», «етнічний архів», «місцевий архів», «архів геїв та лесбіянок», «чорний культурний архів», «живий архів», «мертвий архів», «архів без кордонів» тощо⁴². Локально орієнтовані інтереси соціальних груп, громад, приватних осіб створюють опозиційні перспективи для вживання терміна «архів», а також модернізують нарратив його еволюції. До цього можна ставитись по-різному, але той факт, що 2010 р. Бібліотека Конгресу США спільно з Twitter та єдиним провайдером Gnip, який має доступ до всіх метаданих, започаткувала новий проект – «Twitter Archive», доводить тривання практик докола, приміром, архівів соціальних мереж, відкриваючи нові грані проблем і можливостей новітньої комунікації, керування інформацією та її довгострокового зберігання з метою користування, а, отже, й розширення значеннєвих меж архіву⁴³.

Ми зацікавлені в тому, аби архіви були ближчими до широкої спільноти й відігравали помітну роль у державній інформаційній полі-

тиці завдяки першопричині свого існування. Наприкінці ХХ ст. питання *архівної адвокатури* як організованого представництва інтересів, комплексу заходів, спрямованих на захист можливостей реалізації прав архівів і архівістів через мас-медіа, соціальні мережі, їх вплив на громадську думку та ініціативність у формуванні рішень із політичних, соціальних, економічних питань державного управління стали надзвичайно актуальними. Головна увага має приділятися тому, аби, перефразовуючи відомого американського архівіста Вільяма Мейгера, з-поміж безлічі архівів не втратити архів, а в архівах – архівістів. Наріжною категорією традиційного архіву є те, що він залишається найбільшим «зберігачем» документальної спадщини у всьому її багатстві «реального світу», значущість якої складно переоцінити.

Еволюція архівної теорії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. узагальнена від двох основних імпульсів – інформатизації архівних процесів і прагнення створити «віртуальний архівний простір». Тому цілком закономірними виглядають сучасні випадки тлумачення архіву «посткустодійної епохи», що відбивають новітні обставини його існування й віяння часу. Горизонт значень поняття архів розширюється завдяки новітньому явищу – електронний архівний документ. Концепція електронного архіву порушує питання теоретичного освоєння функціонування електронних архівних даних, метаданих у віртуальному просторі. У ХХІ ст. ми вступили з переліком першочергових завдань легітимізації й унормування діяльності електронного архіву. Цілком зрозуміло, що необхідно: дбати про освоєння новітніх технологій створення надійно захищених, автентичних, ідентифікованих і доступних керуванню документів уряду, установ, суспільства; забезпечити стійкість та життєздатність електронних документів, видань, архівів соціальних мереж тощо; врегулювати питання інтелектуальної власності у зв'язку із розширенням доступу до документів; розробити і прийняти міжнародні, європейські, національні стандарти, що унормують ідентифікацію, опис, довговічний доступ до електронних форм документів; гарантовано мати адекватну фінансову й політичну підтримку для реалізації електронним архівом інституційних, соціальних, правових повноважень; керуватися чіткими політиками, які забезпечать розсекречування е-документів конфіденційного чи секретного змісту; гарантувати архівісту безперешкодно виконувати професійні обов'язки незалежно від політичної, інституційної чи іншої кон'юнктури⁴⁴.

І хоча не йдеться про перегляд архівознавчих «канонів», однак традиційні питання актуалізуються якісно по-іншому. Експертиза електронних документів, формування електронного архівного фонду, захист даних, забезпечення інтелектуального, правового, фізичного, технічного доступу до інформації, яка функціонує в е-середовищі – ці та інші питання є не лише державотворчими, правовими, економічними,

теоретичними, але й технологічними, спрямованими на забезпечення важливих архівних процесів у сучасних умовах. Саме через це первинне розуміння архіву, як фізичної величини/площі/приміщення, зазнало змін. Започаткований у другій половині ХХ ст. французькими філософами, культурологами «архівний поворот» позначився на його дефініції, який ось уже півстоліття розуміють (до всього) як місце продукування/виробництва знань, що формує соціальну пам'ять через створені в минулому документи і розпізнає можливі сигнали та послання в майбутнє⁴⁵. Це суто природне явище, скажімо, **першого плану**.

По-друге, увідповіднено причинно-наслідкові зв'язки між еволюцією архіву та «обростанням» його власною розвиненою інфраструктурою – довідковим апаратом, бібліотекою, науково-дослідним, видавничим, освітнім, інформаційним відділами тощо. Це означало фактично на глибинних первісних структурах архіву надбудову з метою вийти на інші ролі суспільного, політичного, культурного життя, що мало важливе стратегічне значення для архівістики і розвитку архівної культури. Водночас це привело до урізноманітнення, збагачення його місії. Вочевидь, якраз про це і йдеться у визначенні архіву як *системи*, що представляє собою логічно структуроване зібрання документів, фондів разом із розвиненою інфраструктурою вторинної архівної інформації, політики, колектив фахівців, котрі зберігають, керують документами і роблять їх доступними, доповнену соціокомунікаційними інституціями, завдання яких – формувати громадянське суспільство, підтримувати з ним зв'язок, впливати на державну політику та бути культурною пам'яттю. Тож архіви, які були створені для забезпечення реалізації адміністративної, управлінської місії установи чи держави перетворилися в багатофункційні заклади з ядром незмінних *семи професійних завдань/обов'язків* – забезпечення програми комплектування, аутентифікації достовірності, експертизи документів, їх організації в межах справи, фонду, архіву, описання, збереження та сприяння використанню⁴⁶.

Також упродовж ХІХ ст. міцнішали міжнародні зв'язки між архівістами, розвивався обмін досвідом, з'являлися архівні журнали і заодно зростала «самооцінка» галузі. Відтоді важливе значення для промоції архівістики мають професійні товариства, асоціації, а також освітні центри й навчальні заклади, які є «супутниками архівної орбіти». Їх вплив на розбудову архівістики, архівознавства – безперечний, а головна заслуга полягає в тому, що вони розширюють бачення особою і суспільством відповіді на питання: «Як стає можливим і як розвивається архів?», – пропонуючи діяльнісну спрямованість на ознайомлення з нагальними його проблемами, завданнями і їх реалізацією. Особливим трендом у минулому столітті стала інтернаціональна співпраця архівістів, що виявилось не лише в заснуванні Міжнародної ради архівів,

фахової періодики з відповідним статусом, традиціях спільного проведення архівних конференцій, конгресів, реалізації численних наукових проектів чи інших заходів, але й в асиміляції наукових ідей, практичного досвіду.

Наразі ми є свідками потужного формування віртуального архівного простору, коли архіви активно оприсутнюють планування, стратегії розвитку, довгострокові програми, проекти, короткочасні завдання і результати різнобічної діяльності, представляють власні ресурси, інтереси в медійному просторі, соціальних мережах, блогах, на сторінках власних веб-сайтів тощо. Це стало важливою і впливовою платформою для поширення й обміну інформацією, спілкування між архівістами й особами, інституціями поза професійною корпорацією. Розглядаючи соціальну комунікацію складовою організаційної культури, вважаємо, що новітня практика є невід'ємною умовою освоєння сучасних інформаційно-комунікаційних технологій із метою поліпшення архівного менеджменту, маркетингу, інформаційної політики установ.

Незважаючи на світові тенденції, станом на 01.05.2019 р. лише 7 *центральных* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Центральний державний архів зарубіжної україніки, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України, Центральний державний електронний архів України, Центральний державний науково-технічний архів України) і 13 *обласних* (Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Кіровоградської, Київської, Львівської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Харківської обл.) державних архівів України відкрили власні унікальні акаунти у статусі «група», «спільнота» на одній із найбільших блогівих платформ – Фейсбук (Fb). Усього на регулярне відстеження новин у Fb-спільнотах центральних державних архівів підписалися 7449, а державних архівів областей – 5647 осіб.

Деякі держархіви (Вінницької, Житомирської, Миколаївської, Харківської обл.), крім сторінок спільнот, започаткували Fb-групи, загальна кількість учасників яких складає 1950 осіб. Найбільше підписників на блоги центральних архівів мають Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (2020 осіб) і Центральний державний історичний архів України, м. Київ (1404 осіб), а з-поміж державних обласних архівів – Львівської (1577 осіб), Одеської (781 особа), Кіровоградської (594 особи), Київської (591 особа), Тернопільської (562 особи) областей. Окремо слід сказати про Fb-групу Державного архіву Миколаївської області, яка через популярне тематичне розширення – «Історія Миколаївщини», має 1380 учасників. Окремі блоги на засадах Fb-спільнот ведуть центральний виконавчий орган – Державна архівна

служба України (750 осіб) та громадська організація Спілка архівістів України (949 осіб).

Варто згадати також про ще один сегмент Fb-блогів архівної тематики – це сторінки університетських кафедр, які проводять освітню й наукову підготовку істориків-архівістів, фахівців з архівної справи (кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (238 учасників), кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка (152 учасники) та ін.). Для їх сторінок характерним є висвітлення різнопланової співпраці архівних установ із закладами освіти вищого рівня, спільної організаційної, наукової, освітньої, виставкової діяльності.

Поряд із загальною статистикою про кількість платформ у Фейсбук та їх учасників, особливу цікавість представляють якісні характеристики, а саме: цілеспрямованість адміністраторів; фах, рід занять, стать, вік, географія, освіта підписників; стратегія, план розвитку й візуалізація контенту блога; тематика, жанр дописів і формат їх представлення (текстовий, аудіовізуальний тощо); активність і дії в акаунтах (поширення, схвалення, діалог); частота оновлення змісту; суть зв'язків з іншими учасниками професійної корпорації, інформаційні пости з інших блогів тощо. Утім, навіть побіжне знайомство з Fb-блогами архівів України дає підстави стверджувати про лише початковий етап формування віртуальної фахової культури. Сподіваємося, що архівна спільнота приділятиме більше уваги блогінгу та іншим сучасним мережевим технологіям. Найближчим часом подібна практика, безперечно, стане важливим чинником розвитку архівної культури як частини національної загалом, актуалізуючи питання організаційної діяльності, професійної та корпоративної етики, іміджу, реклами, медійності, популяризації архівів, а заодно визнання їхньої престижності й набуття виняткового статусу в загальному інформаційному ландшафті країни.

По-третє, ключовою фігурою формування архівної культури виступає архівіст, роль якого упродовж еволюції архіву відчутно трансформувалася. Як зауважила А. Ассманн, писар, котрий через адміністрування та канцелярські справи утверджував владу особи, сприймався службовцем⁴⁷ і в різні часи та в різних країнах його називали по-різному. Але спільним при цьому було те, що спочатку на «людей канцелярії» покладалися обов'язки ведення архіву і навіть утримання бібліотеки. Це пояснювалося початковою відсутністю диференційованого підходу до сфер роботи з документами і літературою.

В античні часи з'явився термін, що дійшов до нашого часу, – архіваріус (від лат. *archivarius*). Так означували тих, хто займався упоряд-

куванням архівної справи в установі. Із XV–XVI ст. маємо в Європі перші розлогі зразки суджень про професійні вимоги, виконані на рівні трактатів, а не давніших указів державних мужів чи папи римського. Додамо також, що спочатку систематизувалися професійні вимоги до писаря, секретаря, укладача документів, а за тим – до архівіста, що пояснюємо вторинністю архівної практики відносно діловодної. Цим самим можна аргументувати й перше в часі окреслення уявлень про зміст праці писаря, а вже після – розрізнення значень і змісту роботи з динамічними й статичними документами.

Знову принагідно згадаємо твір Я. фон Раммінгена, у якому 3 розділи присвячено тому, яким має бути регістратор (і разом із ним архівіст), як треба його вчити і які обов'язки він має взяти на себе. Через амбіції професіоналізувати ремесло архівіста Я. фон Раммінген окреслив високі вимоги до його соціального походження, освіти і поведінкової характеристики. Причому такі вимоги – повсюдна, а не лише європейська традиція. До прикладу, в Китаї ще часів династії Шан (1600–1046 рр. до н. е.) секретарем, архівістом могла бути людина з широкими знаннями з письма, історії, медицини, астрономії та літератури, а також із високим соціальним статусом, котра часто призначалася через спадкову систему⁴⁸.

Курс регістратурознавства був стислим за викладом тому, що основні знання регістратор, котрий ототожнювався з архівістом, мав одержувати від наставника завдяки безпосередньому спілкуванню, аби «секрети фаху тримати в таємниці» і ніхто сторонній не міг навчитися цьому за книгою⁴⁹. Це застереження опосередковано говорить про закриту корпоративну архівну культуру. Архівіст мав «народитися в благородному ліжку від благородних батьків», бути вільною особою, походити з «привілейованого соціального класу, життя і природи»⁵⁰. Він мав бути гострого розуму, спокійної вдачі, стриманим і обережним у словах і вчинках, позбавленим надмірної товариськості, віддавати перевагу архівній тиші, а не веселим гамірним компаніям добрих друзів чи «молодому красивому жіноцтву», азартним іграм, пісням і танцям⁵¹. Віковий ценз для особи, що мріяла бути архівістом, – 30 і старше років. У посібнику Я. фон Раммінгена зустрічаємося також із доволі оригінальним і несподіваним судженням, що архівіст обов'язково повинен володіти нерухомістю і чим більший стаж його «права власності», тим вищий рівень розуміння ним прав і свобод вільної особи.

Умовою взяття претендента на службу в канцелярію чи в архів слугувала обов'язкова співбесіда, у ході якої той мав продемонструвати «теоретичні знання» про реєстр, архівну систему, основні засади організації та функціонування. У разі невдалої співбесіди претендентові давали ще один шанс – проявити себе в «читанні й розумінні документа», виокремленні в ньому основних тематичних аспектів, роз'ясненні,

чому той може бути цікавим. За цим бажуючого працювати регістратором чекало письмове випробування на «здоровий глузд і талановиту голову», яке зводилося до тлумачення, опису й укладання анотації до багатотематичного за змістом документа. І лише у випадку успішного складання письмового іспиту, той отримував місце регістратора в установі. Приведення в присягу відбувалося традиційно – за умов урочистої обіцянки бути «вічним розумом і джерелом інформації» для свого господаря, відданим і гідним укладання реєстру та нотаток, коментарів до нього.

Ми можемо говорити про незрілість викладених Я. фон Раммінгеном положень про професію регістратора, але очевидним залишається бажання формалізувати професійно-етичні вимоги та загалом архівну теорію, хоча сам він говорить про важливість тримати фахові премудрості в таємниці. Нам важко судити про те, який вплив справили трактати Я. фон Раммінгена на сучасників і послідовників, наскільки вони були вагомими, як довго використовувалися в архівній практиці, як оцінювалися архівістами, дослідниками-сучасниками та в пізніші часи, й наскільки ці твори були оригінальними, бо це потребує окремих студій. Однак можна упевнено стверджувати, що їх поява засвідчила затребуваність і започаткувала новий професійний дискурс у літературі, пов'язаний із підготовкою осіб для практичної сфери роботи з документами⁵².

Згаданий вище італійський діяч-гуманіст Б. Боніфацио так само долучився до роздумів про «кваліфікованих та сумлінних людей» – служителів архіву, головне завдання котрих полягало в зберіганні документів⁵³. Загалом він зауважив, що таких людей традиційно називали архівістами або бібліотекарями, зберігачами, опікунами, хранителями. Але вже тоді праця в архіві диференціювалася залежно від виконання архівістом функцій. Тому у «штатному розписі» канцелярії та архіву, як зауважує Б. Боніфацио, значилися скарбники, хранителі, опікуни документів, нотаріуси, книжники, стенографісти, секретарі, регістратори, переписувачі⁵⁴. А от наглядати за архівами дозволялося лише «великим і вченим людям»⁵⁵. Ми погоджуємося з тим, що експертиза цінності документів, комплектування архіву і зберігання архівних документів завжди визначали зміст головної місії архівістів.

Не потребує додаткових коментарів той факт, що вже в XVI ст. обов'язки архівіста унормовувалися на рівні посадових інструкцій, у яких його визначали відповідальним за органічно пов'язане в установі з архівної справою діловодство. На початку XIX ст. архіваріус Венеції Мішель Баттаджи констатує зазначав, що архіваріуси тримаються урядів, культури та інтересів суспільства⁵⁶.

До кінця XVIII ст. зростає цінність наукової компоненти у фаховості архівіста. Дипломатика, палеографія, сфрагістика та інші новіт-

ні напрями студій, які виникли внаслідок спроби розрізнити легітимні середньовічні правові акти від підробок, викликали жвавий інтерес до архівів. Водночас зросла значущість архіву для легітимізації, ідентифікації влади.

Однак у Європі історично зумовлена специфіка витворення архіву та просвітницький рух потребували фахівців, здатних до вивчення документів як історичних джерел. Саме цим першочергово зумовлювався набір навчальних дисциплін для слухачів Школи хартій чи інших шкіл, що стали провідниками ідей шартистів упродовж ХІХ ст. Правова освіта поступається історичній у визначенні пріоритетів професійної підготовки для архівіста. Поступово думка, що останній має бути істориком, стала панівною. Проте наприкінці цього ж століття на Північноамериканському континенті формується інша концепція уявлень про підготовку й коло фахових знань архівістів, що орієнтувалася на потреби роботи з сучасними, а не історичними документами. Народження рекордс-менеджменту стало тому підтвердженням.

У ХХ ст. розвинулася гаряча дискусія стосовно змісту знань архівіста, його моделі освіти і відповіді на питання, чи має бути архівіст істориком? Варіанти відповідей коливалися від категоричного «так» до не менш завзятого «ні». На батьківщині керування документаційними процесами – США, в умовах об'єктивно зумовленого запиту на «сучасного архівіста» Т. Шелленберг, приміром, не заперечував доцільність його історичної освіти. Крім іншого, архівіст, на думку авторитетного колеги, мав знати: 1) адміністративну ієрархію та структуру установи, основні напрями діяльності та методи її роботи; 2) роль, функції кожної ланки організації; 3) види діяльності, які забезпечує кожен відділ (структурний підрозділ) у межах власних повноважень; 4) соціальні, економічні, політичні та ін. умови, в яких функціонує заклад; 5) знати і розуміти значення кожної групи документів у загальній системі документації установи⁵⁷. Тобто, архівіст мусив володіти не лише історичними знаннями, але й загальним і галузевим менеджментом. Т. Шелленберг дійшов такого висновку завдяки усвідомленню тяглості архіву як явища, так само, як і об'єкта його зберігання. Його протяжність у часі існування забезпечує історії через документи «приступність», а тому думка про архівіста-історика, здатного працювати з історичними джерелами, мала право на існування. Утвердженню сприйняття історика архівістом, і навпаки, сприяла також професіоналізація історичної освіти, що прийшла синхронно на час написання Т. Шелленбергом згаданих праць. Тому, на думку О. Волкотруб, це додатково посилювало позицію прихильників історичної освіти архівіста⁵⁸. Активна інфраструктурна розбудова архіву зробила актуальною і важливою також управлінську складову архівної освіти.

У другій половині ХХ ст. зміна умов побутування сучасного архіву позначилася на змісті фахової підготовки його працівників. Поширеним питанням порядку денного міжнародних наукових форумів стало обговорення гострої недостатності історичних знань для архівіста, хоча, безперечно, він має справу з документами, які потенційно виконують функцію історичного джерела, а тому зобов'язаний володіти науковою критикою. Починаючи з 1970-х років, із розвитком електронних засобів інформації та комунікації, спостерігаємо нові тенденції у визначенні змісту професії архівіста. Симптоматичною стала практика післядипломної підготовки архівістів у школах інформаційних наук, започаткована й доволі поширена у США й Канаді. Це відбулося в рамках пошуку моделі архівної освіти в умовах розповсюдження електронного формату документа. США, наприклад, одними з перших вдалися до масштабних проектів архівування е-документів. На зорі електронного документообігу фахівцями Массачусетського технологічного інституту була розроблена спеціальна програма, суть якої полягала в системних правилах керування інформацією, що ґрунтувалися на фільтрах чи шаблонах для оброблення повідомлень та інформації, котрі можна використовувати окремим, груповим і кінцевим користувачам е-пошти. Фільтри були «заземлені» на когнітивних, соціальних, економічних факторах, обставинах функціонування інформації, що мало багато спільного з класичною теорією експертизи документів. Профілі налаштування відбору інформації включали аналіз форми, змісту, заголовку, маршрутизацію, назву файлу, що містить повідомлення, позицію і статус відправника чи одержувача е-пошти тощо. Частина відфільтрованої інформації, що потрапляла в резервуари короткострокового зберігання (до 3-х років) як неважлива, згодом у «ручному» режимі могла переглядатися архівістами і додатково долучатися до архіву на постійне зберігання⁵⁹. І ось уже не одне десятиріччя триває удосконалення системи архівування е-листів. На початку 1990-х років Національна агенція документації та електронного діловодства Уряду США звернула увагу на необхідність розробити оптимальні моделі фондування електронних документів і шляхи їх передавання на архівне зберігання. Згодом подібна практика була апробована в Європі. Однак, справедливо визнати, що традиційні підходи до окреслення змісту архівної освіти тут міцніші й пролонговані до нашого часу, хоча навчальні заклади мають модернізовані номенклатури дисциплін.

Тим часом технологічно змінюється комунікаційна структура суспільства, котре нині активно послуговується можливостями служби коротких повідомлень (смс), системами локальних і глобальних соціальних мереж, меседжерами в інтерактивному часі за допомогою Viber чи WhatsApp тощо. На порядку денному постало завдання мето-

дично виваженого й нормативно-правовим чином регульованого залучення подібної інформації до е-архіву.

Науково-технічні засоби, що забезпечують функціонування електронних даних, удосконалюються з дивовижною швидкістю. Дискети, компакт-диски, флеш-карди, інші носії інформації теж миттєво «старіють», вибувають з ужитку, поступаючись новим винаходам і моделям, а та інформація, що міститься на них, може бути зчитана лише за умов наявності відповідної техніки та належного їх фізичного стану, інакше безповоротно втрачається. Відповідно архівіст не тільки стикається з необхідністю постійно підвищувати свій фаховий рівень, розвивати навички оперування новітніми технічними засобами й опановувати програмні продукти, що забезпечують виробничі архівні процеси, але й прораховувати наперед бюджет утримання й обслуговування відповідного оснащення, оновлення парку комп'ютерної техніки, заощадливий ефект від скорочення витрат робочого часу, щоб фінансово не перенапружувати архів. Через необхідність постійно оновлювати багатофункційні операційні системи, програми й підтримувати їх спостерігаємо явище, коли архіви унезалежнюються від приватного бізнесу і стають розробниками інформаційних технологій.

Повторимося, поряд із техногенізацією архівної галузі архівіст продовжує виконувати традиційні функції: відбирання, експертизу, оброблення аналогових і електронних документів; створення довідкового апарату; захист документів, даних під час користування ними тощо. Крім усього іншого, він має стосунок до зберігання документів, а тому зобов'язаний так само знати технічні характеристики архівної будівлі, режим кондиціонування повітря, температуру у сховищах, механізми уповільнення деструкції документів, приміром, на «кислому папері» тощо. Ідеться про те, щоб «вписати» традиційні функції, місію архівіста в сучасні умови розвитку науки, техніки, суспільства.

Але, за прогнозами фахівців, найбільший виклик ще попереду, коли переважатиме документ у форматі електронних даних та існуватиме безмежжя програм із керування документаційними процесами. Невичерпні бази даних «вливатимуться» у віртуальні склади/накопичувачі. Для того, аби мати змогу в цьому розібратися і впорядкувати, необхідна серйозна зміна парадигми архівної діяльності. Архівіст матиме супроводжувати й цілісно забезпечувати континуум е-документа, брати активну участь у догляді за ним шляхом публічних консультацій стосовно створення, аби потім можна було ефективно використовувати матеріальні й людські ресурси. Безперечно, функціонування електронного документа, електронного архіву вимагає відповідної технічної інфраструктури і ставить нові завдання перед галуззю. Поки що адек-

ватних і досконалих технічних рішень не знайдено ні в національному, ні в міжнародному масштабах, хоча пропозицій достатньо. Новітні техногенні стратегії набувають особливого звучання й активного обговорення. Це є вислідом пошуку моделі розбудови архівістики, що допоможе визначити черговість розв'язання завдань і розставити акценти для початку в неодмінній модернізації нормативно-правового забезпечення архівістики.

Тож наразі архів потребує фахівця, котрий би не лише володів універсальними гуманітарними, природничо-технічними, соціально-економічними чи управлінськими знаннями, але був готовий ініціативно реагувати на неминучі виклики сучасності; продуктивно працювати в умовах прискореної широкомасштабної якісної зміни інформаційного середовища, техногенізації архівних виробничих процесів; ефективно дбати про використання потенційних можливостей новітніх технологій, орієнтованих на розбудову галузевої інфраструктури; методично підтримувати і розвивати комунікації в межах національної архівної системи, на міждержавному, міжнародному рівнях, а також сприяти реалізації відповідних інтересів особи, громадянина, суспільства, держави.

Неабияк важливі для архівів усебічна підтримка держави і громадянського суспільства. Це може бути найкраще виражено в успішно реалізованих спеціальних програмах матеріально-технічного, економічного чи іншого забезпечення та в активній впливовій участі установи в державній інформаційній політиці, найсерйознішій підтримці приватного бізнесу, орієнтованого на допомогу архівній галузі, а також у широкій іміджевій, рекламній кампанії, спрямованій на захист галузевих інтересів, зв'язках із громадськістю.

Заодно архівіст повинен мати належні соціальні гарантії і всебічну підтримку з боку суспільства й держави, сприятливі умови для реалізації своїх професійних завдань, інтересів, можливості підвищення наукового й практичного кваліфікаційного рівня, інших складових життєвого вибору, аби уповні прислужитися архівній справі й слідувати Кодексу етики архівістів.

Ми всі покликані формувати архівну культуру, аби колективно «запрограмувати розум» на оптимальні стосунки з владою; реалізацію особистих життєвих цілей і захист приватних інтересів; досягнення результату, неприйняття й уникнення невизначеності в архівній професійній діяльності й повсякденні архівіста; розв'язання стратегічних довгострокових, короткострокових цілей і виконання соціальних зобов'язань перед архівістом, архівом; допускання необхідної реалізації природної цікавості до архіву, професії архівіста, аби насолоджуватися життям і отримувати задоволення. І нехай висловлені тут ідеї, суголосні теорії культури нідерландського соціолога Герта Гофстеда, вида-

ються незвичними, утім, переконані, усім небайдужим до долі архівістики в Україні хотілося, аби так і було.

¹ *Волкотруб О.* Підготовка у США фахівців для архівних установ // *Наук. пр. істор. фак.-ту Запорізького нац. ун-ту.* 2014. Вип. 41. С. 155–160; *Климова К.* Розвиток архівної термінології: тенденції та фактори впливу // *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: збірн. наук. праць / за заг. ред. В. Бездрабко.* Київ: Четверта хвиля, 2019. С. 4–16; *Левченко Л.* Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація. Миколаїв: Іліон, 2013. 1204 с.; *Матяш І.* Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 515 с.; *Палієнко М.* Особливості зберігання документальної спадщини у Великобританії: історичні традиції та сучасна організація // *Студії з архівної справи та документознавства.* 2011. Т. 19. Кн. 1. С. 43–47; *Її ж.* Архівна система Японії: особливості формування, структура, тенденції розвитку // *Мовні і концептуальні картини світу.* 2012. Вип. 40. С. 314–317; *Її ж.* Архівна система Туреччини: становлення, еволюція, сучасна організація // *Архіви України.* 2015. № 2. С. 209–228; *Її ж.* Архівна система Австрії: історичні витоки, еволюція, сучасна організація // *Архіви України.* 2016. № 1. С. 187–210; *Її ж.* Образ архіву в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій // *Архіви України.* 2016. № 5/6. С. 136–152; *Приходько Л. Ф.* Формування фондового принципу організації архівних документів у зарубіжному архівознавстві другої половини XIX ст. – початку XX ст. // *Архіви України.* 2013. № 2. С. 5–47; *Її ж.* Питання експертизи цінності архівних документів: зарубіжний досвід на працях Х. Дженкінсона // *Архіви України.* 2013. Т. 21. С. 18–31; *Її ж.* Розвиток архівної справи та архівознавчої думки Франції у XVIII – початку XIX ст. // *Студії з архівної справи та документознавства.* 2012. Т. 20. С. 16–35 та ін.

² *Eckhart G.Franz.* Einführung in die Archivkunde. Darmstadt, 1974. S. 1.

³ *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 360.

⁴ Там само.

⁵ *Brenneke A.* Gestalten des Archivs. Nachgelassene Schriften zur Archivwissenschaft / Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von *Dietmar Schenk.* Hamburg: Hamburg University Press, 2018. S. 9.

⁶ *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті... С. 218.

⁷ *Бездрабко В.* Історія науки про документ, або Відкриття відомого. Київ: Четверта хвиля, 2011. С. 107.

⁸ Den första arkivläran. URL: ARKIV: en tidskrift om arkivets alla aspekter <http://www.temaarkiv.se/den-forsta-arkivlaran/> (дата звернення 25.05.2019).

⁹ *Zhiying Lian.* A History of Archival Ideas and Practice in China // *Research in the Archival Multiverse.* Clayton: Monash University, 2017. P. 96–122.

¹⁰ *Боніфаціо.* «De archivis» / упоряд., авт. передмови М. Ю. Білоус // *Архіви України.* 2011. № 2/3. С. 222–237.

¹¹ *Карсавин Л. П.* Введение в историю: теория истории. Петроград.: Наука и школа, 1920. С. 46. (Введение в науку. История; вып. 1).

¹² Лангдуа Ш.-В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории. Санкт-Петербург, 1899. С. 13, 48.

¹³ Carr E. H. What is History? London, 1962. P. 3.

¹⁴ Лангдуа Ш.-В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории... С. 17; Сеньобос Ш. Исторический метод в применении к социальным наукам / пер. с фр. под ред. П. С. Когана. Москва: Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1902. С. 15–16.

¹⁵ Див., наприклад: Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. Санкт-Петербург, 1913. Вып. 2. С. 369–371; Медушевская О. М. Вопросы теории источниковедения в современной французской буржуазной историографии // Вопр. истории. 1964. № 8. С. 80; Пушкарев Л. Н. Определение исторического источника в русской историографии XVIII–XIX вв. // Археогр. ежегодник за 1966 г. Москва, 1968. С. 82; Ракитов А. И. Анатомия научного знания: популярное введение в логику и методологию науки. Москва: Политиздат, 1969. С. 103 та ін.

¹⁶ Сеньобос Ш. Исторический метод в применении к социальным наукам... 240 с.

¹⁷ Там же. С. 15.

¹⁸ Там же. С. 16.

¹⁹ Там же. С. 20.

²⁰ Там же. С. 110.

²¹ Палієнко М. Образ архіву в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій // Архіви України. 2016. № 5/6. С. 137.

²² Schellenberg T. Modern Archives: Principles and Techniques. Chicago: University of Chicago Press, 1956. P. 16.

²³ Jenkinson H. A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archivemaking. London; Edinburgh; New York; Toronto; Melbourne; Bombay: Oxford at Clarendon Press, 1922. 243, 7 p.; Дженкинсон Х. Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов: пер. с англ./ЦАУ СССР, научно-исслед. Кабинет и ин-т архивоведения. Москва, 1932–1934. 276 с. (Иностранная литература по архивоведению).

²⁴ Schellenberg T. R. Modern Archives: Principles and Techniques. Chicago: University of Chicago Press, 1956. XV, 247 p.; Шелленберг Т. Р. Современные архивы. Принципы и методы работы / Глав. архив. упр. при Совете Министров СССР; пер. с англ. В. А. Алешковской, Э. Г. Баскакова, Н. Д. Болдыревой [и др.]. Москва, 1962. 321 с.; Schellenberg T. R. The Management of Archives. New York: Columbia University Press, 1965. XVI, 383 p.

²⁵ Волкотруб О. Теодор Шелленберг – фундатор нових освітніх програм в галузі архівної та бібліотечної справи Північної Америки // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. 2011. Вип. 10. С. 67.

²⁶ Booms H. Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources // Archivaria. 1987. № 24. P. 69–107.

²⁷ Booms H. Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zue Problematik archivarischer Quellenbewertung // Archivalische Zeitschrift. 1972. № 68. S. 3–40.

²⁸ Booms H. Society and the Formation of a Documentary Heritage... P. 75.

²⁹ Ibid. P. 76.

³⁰ Ibid.

³¹ *Zechel A.* Probleme einer Wissenschaftstheorie der Archivistik mit besonderer Berücksichtigung des Archivwesens der Wirtschaft // *Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie.* 1965. Vol. 10, Issue 5/6. P. 298.

³² *Booms H.* Society and the Formation of a Documentary Heritage... P. 76.

³³ Ibid. P. 77.

³⁴ Ibid.

³⁵ Terminologie der Archivwissenschaft. URL: Archivschule Marburg <https://www.archivschule.de/uploads/Forschung/ArchivwissenschaftlicheTerminologie/Terminologie.html> (дата звернення 23.05.2019).

³⁶ ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Київ: Держспоживстандарт, 2005. С. 11.

³⁷ *Maher W. J.* Archives, Archivists and Society // *American Archivist.* 1998. № 61:2. P. 253.

³⁸ *Groys B.* Ueber das Neue. Versuch einer Kulturoekonomie. Muenchen, 1992. S. 49.

³⁹ *Maher W. J.* Archives, Archivists and Society... P. 253.

⁴⁰ Ibid. P. 254.

⁴¹ Ibid. P. 255.

⁴² *Flinn A.* Archival Activism: Independent and Community-led Archives, Radical Public History and the Heritage Professions // *InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies.* 2011. Vol. 7. P. 7.

⁴³ Update on the Twitter Archive at the Library of Congress // *Library of Congress.* January, 2013. P. 1–5.

⁴⁴ *Maher W. J.* Archives, Archivists and Society... P. 257–258.

⁴⁵ Terminologie der Archivwissenschaft. URL: Archivschule Marburg <https://www.archivschule.de/uploads/Forschung/ArchivwissenschaftlicheTerminologie/Terminologie.html> (дата звернення 23.05.2019).

⁴⁶ *Maher W. J.* Archives, Archivists and Society... P. 255.

⁴⁷ *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті... С. 360.

⁴⁸ *Zhiying Lian.* A History of Archival Ideas and Practice in China // *Research in the Archival Multiverse.* Clayton: Monash University, 2017. P. 98.

⁴⁹ Den första arkivläran. URL: ARKIV: en tidskrift om arkivets alla aspekter. <http://www.temaarkiv.se/den-forsta-arkivlaran/> (дата звернення 26.05.2019).

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² *Weidling T.* Den äldsta arkivläran: Jacob von Rammingens båda läroböcker i registratur- och arkivkötsel från 1571, samt en monografi om arkiv från 1632 av Baldassare Bonifacio [The oldest archival science: Jacob von Rammingen's two manuals of registry and archival management from 1571, and a monography on archives from 1632 by Baldassare Bonifacio] // *Scandinavian Journal of History.* 2013. Vol. 38:2. P. 270–272.

⁵³ *Боніфаціо.* «De archivis» / упоряд., авт. передмови М.Ю. Білоус // *Архіви України.* 2011. № 2/3. С. 231.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ *Duranti L.* Models of Archival Education: Four, Two, One, or a Thousand? // *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research*. 2007. Vol. 1. P. 47.

⁵⁷ *Волкотруб О.* Теодор Шелленберг – фундатор нових освітніх програм в галузі архівної та бібліотечної справи Північної... С. 66.

⁵⁸ Там само. С. 67.

⁵⁹ *Gilliland A. J.* Designing Expert Systems for Archival Evaluation and Processing of Computer-Mediated Communications: Frameworks and Methods // *Research in the Archival Multiverse*. Clayton: Monash University, 2017. P. 697.

The tendencies of the evolution of the Archives as the institution, the social phenomenon and the space of memory, peculiarities of its content in the conditions of the informational e-environment are highlighted. It is noted on some points in the development of the theory and practice of archival science, focused on the idea of archives and archivist. The focus is on the main stages of the formation of the status of archivist in society and in the state. It is indicated on the necessity of development of archival culture and archival advocacy.

Key words: archives; archivist; archival science; archival culture; archival advocacy; archival education; archival politics.